

УДК 002.2(477)(092)

*Оксана Федотова,
доктор історичних наук
професор НАКККіМ,*

Книгознавець, бібліограф, літератор Юрій Никифорок (Мережаній): повернення знаних постатей української культури

Статтю присвячено біографії та діяльності видатного діяча української культури Юрія Никифорука (Юрко Мережаній). Особливу увагу приділено роботі бібліографа та книгознавця в Українській книжковій палаті.

Ключові слова: книгознавець, бібліограф, літератор, видатна постать, українська культура.

До тієї когорти яскравих діячів вітчизняної культури, чия доля до недавніх часів залишалася невідомою, належить і книгознавець, бібліограф, літератор Юрій Никифорок (псевдонім Юрко Мережаній). На сьогодні нагальна потреба висвітлення життєвого шляху цієї надзвичайно ерудованої, освіченої (знав дев'ять іноземних мов) особистості, біографія якої сповнена ряду парадоксів.

Народився Ю. Никифорок 1896 р. у селі Олешків на Покутті (східна частина сучасної Івано-Франківської області). Після закінчення коломийської гімназії, 1912 р. разом із сім'єю виїхав на проживання до Канади, а пізніше до США. Будучи від природи обдарованою особистістю, почав у місті Веланді займатися літературною творчістю — написав та в місцевому драмгуртку поставив одноактову п'єсу "Сучасний гніт".

З інтересом спостерігаючи з-за океану за процесами соціалістичних перетворень та під впливом радянської пропаганди, у 1921 р. вирішує повернутися в Україну [1].

По приїзду до Харкова починається новий етап життя вченого, пов'язаний із роботою в Українській книжковій палаті, де він протягом довгого часу очолював таємну частину, а також працював ученим секретарем. За схемою розподілу обов'язкових примірників, введеною в дію 1 серпня 1922 р., на базі Книжкової палати був започаткований спецфонд друкованих видань шляхом отримання творів таємного характеру, що надсилалися установами після втрати ними статусу таємності [11]. 1926 року таємна частина була реорганізована у секретний відділ (пробраз відділу спецфондів). Згодом на базі його фондів розпочав функціонування кабінет західноукраїнської та закордонної української літератури, завідувати яким призначили Ю. Никифорука.

Про головні напрями діяльності підрозділу дізнаємось зі статті вченого "Важлива ділянка нашої бібліографічної роботи", опублікованої 1932 р. у журналі "Радянський книгар" [7]. Основним завданням кабінету стало збирання усіх друкованих матеріалів українською мовою, виданих за межами СРСР, а також зарубіжних творів друку, що містили інформацію про Україну. До 1931 р. відділ займався переважно комплектуванням і поповненням фонду, після чого перейшов до опрацювання наявної літератури: створення необхідного довідково-бібліографічного апарату та системи каталогів і картотек. Вченому вдалося за відносно недовгий період налагодити книгообмін із зарубіжжям, завдяки чому фонд кабінету у 1932 році нараховував 3000 найменувань

книг, 216 — журналів і 121 — газет. Найбільш повно були репрезентовані видання періоду 1925—1931 років. Зокрема, шляхом налагодження співробітництва з бібліотекою Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка та завдяки її директору І. Кривецькому, Ю. Никифорок зміг поповнити фонд відділу літературою, що надсилалася згаданим товариством в обмін на комплект обов'язкових примірників української радянської книги. Результатом такої співпраці стало збирання чималого масиву матеріалів, опублікованих в Галичині. Передбачалося додатково доукомплектувати відділ творами, що побачили світ на Буковині. У цілому ж книгознавцю вдалося налагодити постачання 82 журналів і 54 газет, що становило 75 % усієї української преси, виданої за 1931 рік [7]. Співробітниками підрозділу провадилася значна робота зі складання списків дезидерат (видань, відсутніх у фондах), отримання яких планувалося через книгообмін.

Ю. Никифорок також підготував бібліографічний покажчик літератури, опублікованої на терені Західної України з 1917 по 1929 рр. [8]. На тому етапі він продовжує активно займатися літературною творчістю, стає членом літературних організацій "Плуг" і "Західна Україна". 1930 р. видає збірку нарисів "Монтреал", що за жанром більш наближені до оповідань чи новел. Твори письменника багаті документальним матеріалом, вмінням надати точну характеристику образів, виразністю мовних засобів.

1931 р. у Києві відбулася Всеукраїнська нарада, присвячена діяльності бібліотечних установ УСРР із приводу "ідеологічних проривів на книгознавчому фронті", внаслідок чого різкої критики зазнали Українська книжкова палата, Всенародна бібліотека України та Український науковий інститут книгознавства [3].

Того ж року вийшла постанова колегії НКО УСРР "Про стан бібліотечної роботи в УСРР", де вказувалося на суттєві недоліки в бібліотечній сфері, відсутність єдиної політики в комплектуванні фондів, слабкість кадрового складу, розбіжність у питаннях проведення партійних настанов. З метою забезпечення єдиного ідеологічного центру, у НКО була створена Центральна бібліотечна комісія, з початком функціонування якої змінилося науково-методичне керівництво бібліотечною справою.

Почастішали і так звані "обстеження" бібліотек та архівів. Під подібне "обстеження" підпала й Українська книжкова палата. Так, за результатами перевірки її діяльності, 1933 р. був звільнений з посади директор установи В. Галін,

якого не врятувала навіть ідеологічно витримана в душі партійних настанов доповідна записка, де серед інших питань йшлося про необхідність підсилення комплектування кабінету західноукраїнської літератури та перегляду літератури класового ворога, зокрема й "сучасної еміграції, що прикривається заплеваним, подертим й проститутованим, перепроданим Петлюрами, Скоропадськими, Коновальцями прапором "Соборної України" [2]. Невдовзі дописувача зняли з роботи, виключили з партії, що стало причиною його смерті.

5 липня 1934 р. побачив світ наказ наркома освіти В. Затонського № 378, у якому наголошувалося на низці недоліків в організації роботи установи. Серед наявних прорахунків, керівництву ставився за провини добір кадрів без попередньої їх перевірки, внаслідок чого склад співробітників "був засмічений чужим елементом" (як приклад наводилося прізвище Юрія Никифорука) і некваліфікованими працівниками.

Вказувалося на те, що у роботі Палати мали місце "націоналістичні та інші шкідливі установки і збочення: предметний, рецензійний каталог, картковий репертуар та інше" [6, арк. 158]. Підкреслювалося, що система рубрик "ідеологічно не витримана" і значною мірою "побудована на націоналістичних засадах". Стосовно до анування наукової літератури для видання "Індексація наукової літератури СРСР" йшлося про те, що довгий час надсилалися анотації "творів контрреволюціонерів" Речицького та Свідзинського та ін. з розгорнутою характеристикою, "як творів марксистсько-ленінських".

Окремо наголошувалося на тому, що порушувалися всі правила зберігання і користування літературою секретного фонду, яким довгий час керував "націоналіст Никифорука". Здавалося б, після подібного вердикту подальшу долю особи для того часу можна було б чітко пов'язати із застінками НКВС, але, на щастя, загроза обійшла вченого стороною.

У звітних матеріалах чергової перевірки установи заступником директора Всеросійської книжкової палати Є. Шамуріним у 1936 р. знов зустрічаємо згадку про вченого, який на той час продовжував очолювати кабінет західноукраїнської літератури, що входив до складу Державного архіву друку з обмеженим фондом. У відділі нараховувалося близько 8000 книг та 5000 примірників журналів українською мовою, виданих у капіталістичних країнах. Відзначалося, що з переведенням столиці УСРР до Києва, постачання книг майже припинилося, оскільки усі надходження видань передавалися до ЦК КП(б)У, зацікавленого в їх отриманні. Внаслідок того було поставлене питання щодо доцільності подальшого існування кабінету в структурі Палати [4].

Тим часом 2 червня 1937 р. розпочалася наймасовіша за уся радянську добу чистка суспільства. "Антирадянські елементи" шукали скрізь, найбільш ворожих заарештовували та розстрілювали рішеннями сумнозвісних трійок, решту висилали до концтаборів. Невідомо, як би далі склалася доля вченого, якби він не встиг своєчасно врятуватися від спецслужб завдяки виїзду в Росію.

Проживаючи протягом наступних десятиліть у місті Ярославль, працював на гумово-азбестовому комбінаті, шинного заводу, в інституті "Гумпроект". Проте і там Ю. Никифорука залишався відданим улюбленій справі, хоча і доводилося займатися бібліографуванням технічної літератури: підготував "Бібліографічний огляд по шинам", робив огляди нових технічних винаходів для заводської газети, перекладав статті із зарубіжної періодики [5].

Будучи в душі справжнім українцем, після війни кілька разів приїздив на Батьківщину. Враження від одного з таких відвідувань рідного села, сповнені любов'ю до отчого краю, виклав у нарисі "Нова земля", опублікованому 1976 р.

у канадській газеті "Життя і слово" (що не було типовим явищем для часів "застою", коли цензурувалася уся емігрантська преса) [1].

1983 р. (дата потребує уточнення) Юрій Никифорука пішов із життя, проте, залишив яскравий слід в історії української культури. Утім його біографія потребує більш детального дослідження з метою належного вшанування пам'яті вченого.

Список використаної літератури

1. *Бажанський М.* Вічно житимуть...: постаті від зарання історії аж до найновіших часів: біогр. словник / М. Бажанський. — Дітройт: [б. в.], 1984. — 524 с.
2. *В справі організації бібліографічного інституту УСРР:* Доповідна записка директора УКП В. Галіна. — Наук. арх. Кн. палати України. — Ф. 5131. — Спр. 2. — Арк. 15—23.
3. *Директиви про бібліотечну справу:* зб. офіц. док. / Бібл. упр. НКО УСРР; УНІК. — К.: УНІК, 1935. — 360 с.
4. *Звіт про відрядження заступника директора ВКП Є. Шамуріна до Української книжкової палати.* — Наук. арх. Кн. палати України. — Ф. 5131. — Спр. 2. — Арк. 163—186.
5. *Мельничук Б.* Василь Стефаник і розвиток новелістики на покутських теренах / Б. Мельничук // *Дзвін*. — 2012. — № 2. — С. 11—16.
6. *Про результати перевірки діяльності Української книжкової палати та наявні недоліки в її роботі; Наказ наркома освіти В. Затонського № 378 від 5 липня 1934 р.* — Наук. арх. Кн. палати України. — Ф. 5131. — Спр. 2. — Арк. 158—159.
7. *Никифорука Ю.* Важлива ділянка нашої бібліографічної роботи / Ю. Никифорука // *Радянський книгар*. — 1932. — № 1. — С. 7—9.
8. *Никифорука Ю.* Західна Україна: Матеріали до бібліографії. Список літератури, опублікованої на терені УСРР. 1917—1929 рр. / Юрко Никифорука. — Х.; К.: Пролетар, 1932. — 184 с.
9. *Новохатько Л. М.* Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20—30-ті рр. XX ст.) / Л. М. Новохатько. — К.: Стило, 1998. — 320 с.
10. *Очеретянюк В.* Загратовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданнями, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20—30-ті роки / Віктор Очеретянюк // *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. — 1999. — № 1/2. — С. 128—141.
11. *Постанова РНК від 27 липня 1922 р.* "Про організацію Української Книжкової палати УСРР та про забезпечення Головних державних книгосховищ всіма виданнями Республіки". — ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 394. — Арк. 41.
12. *Сенченко М. І.* Книжкова палата України: історія і сьогодення / М. І. Сенченко. — К.: Книжкова палата України, 2004. — 164 с.
13. *Федотова О. О.* Політична цензура друкованих видань в УСРР — УРСР (1917—1990): монографія / О. О. Федотова. — К.: Парлам. вид-во, 2009. — 352 с.
14. *Шаповал Ю.* Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета / Юрій Шаповал // *Бахмутський шлях*. — 2001. — № 1/2. — С. 84—110.
15. *Шаповал Ю. І.* Україна XX століття: (Особисті та події в контексті важкої історії) / Юрій Шаповал. — К.: Генеза, 2001. — 558 с.
16. *Щербаківський Д.* Культурні цінності в небезпеці / Дмитро Щербаківський // *Наука і культура*. — 1990. — Вип. 24. — С. 286—294.

Стаття посвячена біографії та діяльності видаючогося діятеля української культури Юрія Никифорука (Юрій Мережань). Особое внимание уделено работе библиографа и библиографа в Украинской книжной палате.

The article is devoted to the life and biography of the outstanding person of Ukrainian culture to Yury Nikiforuk (Yury Merezhan). Particular attention is paid to the work of bibliographer and bibliologist in the Ukrainian Book Chamber.

Надійшла в редакцію 6 листопада 2013 року